

نقد و بررسی کتاب علوم و فنون ادبی (۲)

از نظر محتوا و عناصر برنامه درسی

میناصحاف امین

دبیر زبان و ادبیات فارسی دبیرستان‌های تبریز

مقدمه

مقاله حاضر با هدف بررسی و شناخت انواع سبک‌های ادبی و نیز عوامل مؤثر در ایجاد این سبک‌ها که ریشه در طرز فکر و اندیشه‌های اجتماعی و اخلاقی و مذهبی یک جامعه و نیز گرایش روحی نویسنده و شاعر دارد، همچنین بررسی اهمیت آشنایی با پیشینه ادب ایران زمین و شناخت شاعران و نویسندگان صاحب سبک و مشهور در هر برهه از تاریخ ادبیات فارسی، و نیز آموزش اوزان اشعار فارسی به طریق اصولی و فراگیری نمونه‌هایی از آرایه‌ها و صناعات ادبی که در کتاب علوم و فنون ادبی پایه یازدهم آمده، نگارش یافته است. در عین حال، برای افزایش این سطح از شناخت، نقاط قوت کتاب مطرح می‌شود و سپس، چند پیشنهاد جهت اصلاح کاستی‌های جزئی آن ارائه می‌گردد.

تجربه نشان داده است که توجه اصولی و کاربردی به فحوای مطالب کتب درسی، از یک‌سو موجب علاقه‌مندی و گرایش دانش‌پذیران و بهبود نتیجه ارزشیابی‌های ماهانه و سالانه می‌شود و از سوی دیگر، ماندگاری مطالب ادبی را در ذهن و زبان آنان به‌دنبال دارد. پس، تحلیل کتب درسی می‌تواند گامی سازنده در راه رسیدن به اهداف فوق باشد.

کتاب درسی و اهداف آن

کتاب علوم و فنون ادبی پایه یازدهم از

چهار فصل تشکیل شده و محتوای آن عبارت است از: تاریخ ادبیات، سبک‌شناسی، موسیقی شعر و زیبایی‌شناسی شعر. به‌منظور درک و فهم هر چه بیشتر دانش‌آموختگان و افزایش شناخت آنان از محتوای آثار ادبی، بهترین شیوه آموزش متون ادبی، بررسی و تحلیل هر اثر ادبی بر مبنای سه قلمرو زبانی، ادبی و فکری است که هدف کتاب فنون ادبی پایه‌های دهم و یازدهم نیز بر آن استوار است. در این مقاله، ابتدا سعی شده است به منظور افزایش این سطح از شناخت، کتاب فنون ادبی پایه یازدهم بررسی شود و سپس به پاره‌ای از نکات مهم اشاره گردد.

کتاب درسی و محتوا

۱. هماهنگی محتوای کتاب با اهداف به‌طور کامل و جامع رعایت شده است.
۲. رعایت ارتباط عمودی کتاب در پایه‌های دهم و یازدهم به‌وضوح دیده می‌شود.
۳. تناسب محتوا با روش‌های فعال تدریس از جمله، استفاده از نرم‌افزار آموزشی، میسر است.
۴. محتوای کتاب درسی با روش‌های ارزیابی موجود هماهنگی کامل دارد.
۵. محتوا با پرورش تفکر منطقی در دانش‌آموزان در بخش تاریخ ادبیات و زیبایی شعر متناسب است اما در بخش موسیقی شعر، به توجه بیشتری نیاز دارد.
۶. محتوا با تناسب ذهنی دانش‌آموزان متناسب است.

۷. تناسب محتوا با توانایی‌ها و نیازهای دانش‌آموختگان در بخش تاریخ ادبیات و موسیقی به‌طور کامل رعایت نشده است و بسط و گسترش بعضی از مطالب لازم به‌نظر می‌رسد.
۸. تناسب محتوا با زمان در نظر گرفته شده برای تدریس و تمرین رعایت شده است.
۹. رعایت محور عمودی درس‌های موجود در کتاب به‌خوبی رعایت شده است.
۱۰. ارتباط افقی بین کتاب فارسی و فنون ادبی برای دانش‌آموختگان رشته انسانی کاملاً مشهود است.
۱۱. انسجام کلی کتاب از طریق پیوند قسمت‌های مختلف، به تناسب رعایت شده است.

۱۲. رعایت توالی در تنظیم محتوا از آسان به سخت و به‌عبارتی از عینی به ذهنی است.
۱۳. تناسب محتوا با پرورش روحیه دانش‌آموختگان و بروز استعدادها و آسان در خلق آثار ادبی، به‌ویژه موسیقی نوشتاری، کاملاً هویداست.

بررسی کتاب درسی و روش‌ها

۱. تناسب روش با تجارب و توانایی‌های دانش‌آموختگان؛
۲. تناسب محتوای کتاب از نظر فعالیت‌های گروهی و مشارکتی؛
۳. وجود فعالیت‌هایی از قبیل معرفی کردن دقیق شاعر یا نویسنده و آثار وی، تقطیع اشعار دیگر شاعران توسط دانش‌آموختگان

(اشعاری که در کتب درسی نبوده است و دانش‌آموز با مراجعه به کتب دیگر آن‌ها را تقطیع می‌کند؛ از جمله دیوان حافظ و ...)

۴. استفاده از مصادیق و مثال‌های مرتبط در متن (به‌ویژه در بخش موسیقی شعر و همچنین بخش زیبایی‌شناسی شعر و نثر) برای درک مطلب و حل کردن خود ارزیابی‌های کتاب؛

۵. تنظیم محتوا براساس روش‌های فعال تدریس از جمله استفاده از نرم‌افزارها (پاورپوینت)؛

۶. تناسب محتوای دروس کتاب در تقویت تفکر خلاق؛

۷. ارائه نمونه سؤالات واگرا، در پایان هر درس و نیز وجود کارگاه‌های تحلیل به منظور فعالیت دانش‌آموختگان.

بررسی کتاب درسی و ارزشیابی آن

۱. تناسب محتوای کتاب با نوع، ابزار و شیوه نگارشی ارزشیابی موجود؛

۲. تناسب نوع ارزشیابی در کتاب با خصوصیات و توانایی دانش‌آموختگان؛

۳. تناسب و همسویی شیوه ارزشیابی با اهداف آموزشی کتاب.

بررسی شکل ظاهری کتاب

۱. تناسب ابعاد و اندازه کتاب با پایه تحصیلی دانش‌آموختگان.

۲. متناسب بودن نوع کاغذ؛

۳. سلیس و روان بودن جملات کتاب و رعایت قواعد نگارشی؛

۴. رعایت فاصله بین بند (پاراگراف)‌ها و مناسب بودن فاصله بین خطوط؛

۵. علمی بودن زبان نوشتاری کتاب.

با امید به اینکه در چاپ‌های بعدی، اشتباه‌های تاپیی رفع گردد، به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱. صفحه ۲۴، خود ارزیابی اول قسمت ب، جدول رسم شده یک خانه بیشتر دارد.

۲. صفحه ۲۵ خود ارزیابی دوم قسمت الف، واژه «پیمان‌های» می‌بایست «پیمان‌های» باشد. این اشکال تاپیی موجب اختلال در وزن شعر شده است.

۳. صفحه ۴۷ در اولین جدول، رکن سوم

بهرتر است بین «د» و «هد» فاصله ایجاد شود.

و اینک چند پیشنهاد که انتظار می‌رود در بهبود آموزش مؤثر واقع شود:

۱. در درس دوم قبل از پرداختن به پایه‌های آوایی، ارکان شعری به صورت تک‌هجایی، دو هجایی و سه هجایی با ذکر نام معرفی شود؛ به نظر می‌رسد با این روش دانش‌آموختگان بهتر می‌توانند با اوزان و ارکان آشنا شوند.

مثلاً: ارکان یک هجایی (-)

ارکان دو هجایی (U) و (- -)

ارکان سه هجایی:

U - - / - U U / - U - - / - - -

ارکان چهار هجایی: فاعلاتن / فاعلاتن / فاعلاتن /

در درس دوم قبل از پرداختن به پایه‌های آوایی، ارکان شعری به صورت تک‌هجایی، دو هجایی و سه هجایی با ذکر نام معرفی شود

فاعلاتن / مستفعِلن / مستفعل / مفتعلن / مفاعِلین / مفاعیل / ...

در حالی که فقط در صفحه ۴۷ به برخی از اوزان اشاره شده است.

۲. قانون پایان مصراع، یعنی حذف هجای کوتاه، در ابتدای درس دوم ذکر شود (یعنی هجای کشیده در پایان مصراع در حکم هجای بلند است) که در اوزان دوری یا پایه‌های آوایی همسان نیز در نیم مصراع کاربرد دارد. در حالی که این مطلب در صفحه ۹۲ سطر اول و دوم در مبحث اوزان دوری بیان شده است.

بهترین نمونه برای اثبات این سخن، در صفحه ۹۲ و در تقطیع بیت

سلسله موی دوست حلقة دام بلاست

هر که در این حلقه نیست فارغ از این ماجراست

در جدولی که پایه‌های آوایی و وزن و خوشه‌های هجایی بیان شده است نمود پیدا می‌کند و دانش‌آموزان در رکن دوم مصرع دوم، با قانون پایان بیت و پایان مصرعی آشنا می‌شوند.

۳. در درس دوم بهتر است یادآوری شود که در تقطیع هر گاه واج «ن» بعد از مصوت بلند قرار گیرد حذف می‌شود.

۴. در اولین جدول صفحه ۴۶ در قسمت وزن واژه در خانه سوم، «مفاعی» نوشته شده است. بهتر است در پایان جدول توضیح داده شود که مفاعی با فعولن مطابقت دارد و در تقطیع از فعولن استفاده می‌شود نه مفاعی. (ذکر مفاعی در ذهن دانش‌آموز نامأنوسی ایجاد می‌کند.)

۵. درباره مصوت مرکب و نوع هجای آن توضیح داده شود؛ مثلاً در کلماتی مانند خسرو و دولت.

۶. همچنین در درس دوم، یادآوری این مطلب که گاهی هجای کوتاه به هجای بلند تبدیل می‌شود، برای روشنگری ذهن دانش‌آموزان در تقطیع لازم و ضروری است.

۷. در صفحه ۵۶ تمرین دوم قسمت الف، نوعی ابهام برای دانش‌آموزان ایجاد می‌کند؛ چون اغلب از مجاز بودن واژه مرغ در معنای ققنوس، بی‌اطلاع‌اند، بهتر است مثال دیگری جایگزین گردد.

۸. در صفحه ۷۶ چنین آمده است:

«گاه در این نوع استعاره، مشبه موجودی بی‌جان و غیرانسان و مشبه‌به محذوف، انسان است که باعث پیدایش جان‌بخشی یا تشخیص در کلام می‌شود.»

پس از پایان این جمله اگر به موضوع جاندارمداری اشاره‌ای شود و چند مثال ذکر گردد (پنجه مرگ، چنگال قدرت و ...) حق مطلب به شایستگی ادا خواهد شد؛ زیرا دانش‌آموز تفاوت جاندارمداری و تشخیص را بهتر دریافت خواهد کرد.

۹. در پایان، پیشنهاد می‌شود به منظور زیباسازی کتاب، در لابه‌لای درس‌ها از اشعار شاعران به صورت نقوش خط نستعلیق یا از نقاشی و پرتره شاعران نیز استفاده شود.